

УДК 27-1:17+502.1

В. В. Мельничук,

кандидат філософських наук, старший викладач
(Житомирський національний агроєкологічний університет)
vikam1804@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1569-3201

ЕТИКА ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ХРИСТИЯНСЬКОГО ВІРВЧЕННЯ

У статті розкрито потенціал християнського вірвчення у формуванні екологічної етики. Доведено, що основним принципом, який поєднує екологічну та християнську етику є відповідальність перед природою, що має глобальний характер. Християнська концепція творіння, хоча й передбачає втручання людини в навколишнє середовище, але водночас вимагає від неї відповідальності. Аксиологічний вимір діяльності людства визначається як пріоритетний щодо довкілля. Обґрунтовано, що світоглядні трансформації є необхідною умовою для подолання як духовної, так і екологічної кризи.

Ключові слова: християнство, відповідальність, екологічна етика, природа, екологічні проблеми.

Актуальність дослідження. В ХХІ століття людство увійшло з багатьма перспективами, але водночас і з численними проблемами. Велика кількість викликів, перед якими постала людина, не завжди дає можливість зосередитися на одних з першочергових – екологічних, що визначають подальший вектор розвитку цивілізації. Екологічні проблеми в глобалізованому світі втратили свій первинний зміст як такі, що стосуються навколишнього середовища. В сучасних умовах вже не викликає сумніву точка зору, згідно з якою екологічна криза є безпосередньо пов'язаною з духовною деградацією людства.

Науково-технічні та технологічні досягнення не в змозі забезпечити екологічно збалансований розвиток без врахування етичної складової у взаємодії людини і навколишнього середовища. Для подолання окреслених проблем необхідним є утвердження екологічної свідомості у всіх сферах життєдіяльності людини, як на індивідуальному, так і суспільному рівні, що зрештою має призвести до формування екологічно орієнтованої цивілізації. Важливим завданням для світового співтовариства є об'єднання зусиль та залучення всіх соціальних інститутів з метою мінімізації негативного впливу на довкілля. На нашу думку, в цьому контексті варто звернути увагу на такий потужний чинник розвитку суспільства як релігія, зокрема християнство, і на його внесок у процес переосмислення сутності екологічних проблем та у пошук шляхів їх подолання.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Зважаючи на вищезазначене, окреслені питання, починаючи, з середини ХХ століття, знаходяться під пильною увагою науковців і теологів. Українські вчені Борейко В., Толстоухов А. акцентують увагу на морально-етичному аспекті екологічної кризи. Важливого значення принципу відповідальності у життєдіяльності людини надав Йонас Г., який є засновником етики відповідальності. Однією з головних причин виникнення окреслених проблем Бернар Серджо Р., Гудінг Д., Леннокс Дж. вважають споживацьке ставлення людини до навколишнього середовища, а також наголошують на важливості аксіологічного виміру діяльності людини. Християнський теолог Шеремета В. виокремлює відповідальність за природу як складову християнського вірвчення. Доказом зацікавленості християнських церков даними проблемами є їх Соціальні концепції, в яких розглядається взаємодія людини і природи з християнської точки зору. Проте ми вважаємо, що питання співвідношення екологічної етики та християнського вірвчення, що ґрунтується на спільному для них принципі відповідальності, потребує більш детального дослідження.

Метою статті є розкриття потенціалу християнського вірвчення у процесі формування екологічної етики, зокрема відповідального ставлення до природи.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі перед людством постала важлива проблема: чи можливе у нинішніх умовах використання ідеалів техногенної цивілізації, зорієнтованих на постійне зростання споживання. Технократичне мислення, яке засноване на споживацько-утилітарних цінностях, зумовило складні відносини між людиною, суспільством і природою. Постіндустріальне суспільство переглядає своє ставлення до природи, відбувається переосмислення цінностей попередньої епохи. Відтак, надзвичайно гостро постають питання екологічної культури, пов'язані зі збереженням морально-духовних цінностей, адже не тільки забруднення навколишнього середовища, загроза екологічної кризи, а й недосконалість внутрішнього світу людини, занепад її духовності наближає деградацію особистості [1: 290–291]. Тому виникає необхідність нового бачення людиною своєї ролі та призначення у світі, змін у міжлюдській комунікації, а також у взаємодії з природою.

Згідно з християнською точкою зору, вплив на навколишнє середовище є тісно пов'язаним з духовністю, яка формує людське співжиття, тому екологія довкілля безпосередньо пов'язана з "екологією людини". Обов'язки, які людина має перед природою, пов'язані з обов'язками перед іншими людьми. Тому вирішальною проблемою є цілісна моральна позиція суспільства. Не можна вимагати дотримання одних обов'язків, порушуючи інші [2: 38–39]. Отже, світоглядні орієнтири, які ґрунтуються на утилітарному сприйнятті дійсності, і цінності,

що донедавна вважалися найважливішими, в сучасному світі піддаються сумнівам. Людство усвідомлює нагальну потребу у світоглядних трансформаціях, зокрема у взаємодії з навколишнім середовищем.

Людина сьогодні не може відмовитись від використання природних ресурсів, від умов, які їй надані. Проте поглиблення розривів між штучно створеним світом та природою спричинило виникнення особливого духовно-соціального поля глобальної напруги. Перебуваючи в ньому, ми все більш гостро переживаємо відчуття занурення людства у стан формування нових моральних, духовних основ, необхідних для подальшого розвитку цивілізації [1: 7–8]. Таким чином, нівелювання негативного впливу на довкілля, подолання глобальних екологічних проблем, врахування їх етичного аспекту є однією з умов подальшого соціального прогресу.

Сучасна екологічна криза виникла в результаті тривалого розвитку людства. Причин її виникнення є велика кількість, але вважаємо, що всіх їх об'єднує причетність людини. Зважаючи на це, виникла потреба регулювання відносин між людиною та природою, що можливо здійснити в межах екологічної етики, згідно з якою поведінка людини стосовно природи повинна регулюватися моральними нормами. Теорія екологічної етики повинна пояснити ці норми; розтлумачити відносно кого застосовується моральна відповідальність, а також встановити, чим вона обґрунтована [3: 4]. Тобто взаємодія людини з природою повинна ґрунтуватися, в першу чергу, на відповідальності, яка визначається як центральна категорія екологічної етики. Зауважимо, що засновник етики відповідальності Г. Йонас подолав обмеження етики лише відносинами між людьми, а й акцентував увагу на її поширенні на взаємодію з навколишнім середовищем [4: 371–372]. Відтак, визнається важливість морального аспекту у ставленні до природи, а також – її самоцінність. На даному аспекті взаємодії у системі "людина – природа" наголошують християнські теологи. Відповідальність визначається як складова християнського віровчення, що дає змогу розкрити його можливості для поєднання принципів християнської та екологічної етики.

Релігія, нарівні з екологією та філософією, пропонує норми, які можна використати при формулюванні положень екологічної етики. Релігія сприяє розумінню того, що людина не всесильна, що її контроль над природою не є безмежним, що маніпулювання природою може обернутись проти неї. Технологія дає людині владу над світом, в той час як релігія вчить стриманості, скромності, звільнення від егоїзму [3: 46]. Тому необхідним є врахування впливу релігії на свідомість віруючої людини, її можливостей для формулювання положень нової екологічної етики. Релігійна точка зору репрезентує етичний аспект розуміння сутності, причин виникнення екологічних проблем, а також пошуку шляхів їх вирішення в сфері моралі.

Важливим у цьому контексті є питання, яке завжди цікавило не лише науку, а й релігію, – ставлення людини до земних благ та їх використання. Так, згідно з християнською точкою зору, людина є вершиною творіння, тому її доля пов'язана з долею Всесвіту. Панування над усім створеним передбачає почуття обов'язку, тобто обов'язку управляти всім, що створене Богом [5: 79]. Відтак, вдосконалення людини, розвиток її духовного світу співвідносні з розвитком оточуючого середовища, тобто негативний вплив на довкілля і деградація духовності є взаємопов'язаними.

Відповідно до християнського світогляду, основна причина проблем у взаємодії між людиною і довкіллям полягає в тому, що вона зазіхає на безумовну владу над створеними речами, нехтуючи моральними нормами, які повинні керувати людською діяльністю. Природа вважається знаряддям у руках людини, реальністю, якою вона маніпулює, особливо за допомогою сучасних технологій [6: 285]. Проте ставлення людини до матеріальних благ не повинно зводитись до експлуатації, тобто до егоцентричного володіння, воно має виявлятися у відповідальній співпраці згідно з покликанням людини.

Християнські теологи зазначають, що християнській концепції ставлення до матеріальних благ властива екологічна заангажованість, яка вимагає такого використання матеріальних засобів, яке б не впливало негативно не лише на людське життя, а й на збереження і відтворення всіх біологічних видів [5: 79]. Тобто кожна людина повинна мати достатньо засобів для існування, але разом з тим висловлюється застереження щодо надмірного захоплення матеріальними благами, перетворення їх на мету життя. Адже це може призвести до моральної деградації людини, і як наслідок – кризових явищ в середовищі, що її оточує.

Зважаючи на те, що поняття економічної ефективності не можна вважати аксіологічно нейтральним, важливим є застосування етичного підходу щодо економічної діяльності. Вирішення екологічних проблем вимагає, щоб суб'єкти економічної діяльності з повагою ставилися до навколишнього середовища, узгоджуючи свої потреби з необхідністю захисту довкілля. Економіка, яка з повагою ставиться до природи, орієнтується не лише на максимізацію прибутків, а й враховує наслідки впливу на неї [6: 290–293]. Для збалансування економічного розвитку і стану довкілля необхідно формувати особистість з екологічно орієнтованою свідомістю, здатну адекватно реагувати на виклики сучасності; виховувати людей для більш мудрого споживання [2: 25]. Важливим є розвиток людства, заснований на взаємоповазі, виявом якої також є відповідне ставлення до природи.

Розглянемо два можливі підходи щодо взаємодії людини з навколишнім середовищем. Згідно з

першим, природа є вираженням любові та правди, що була передана і дарована людині Богом як середовище для життя. Інший підхід, що спрямований на технізацію довкілля, призводить до інструменталізованого та свавільного користування ним, що негативно впливає і на навколишнє середовище, і на людину. Зведення природи до сукупності матеріальних речей стає джерелом насильства над довкіллям та мотивує до дій, які зневажають сутність людини [2: 35]. Тому для сучасного суспільства, що характеризується схильністю до гедонізму та споживання, викликом є перегляд системи цінностей. На наш погляд, це повинно запобігти утилітаристському зведенню природи до об'єкта маніпуляцій та експлуатації. Проте теологи зауважують, що не слід абсолютизувати природу і вивисувати її над гідністю людини, щоб не дійти до обоження природи, що не властиво для християнства.

Бачення людей і речей у сучасному світі, що позбавлене будь-якого зв'язку з трансцендентністю, згідно з християнським віровченням, призвело до відмови від концепції сотворіння та до визнання абсолютної автономності людини і природи. Зв'язки, які поєднували світ з Богом зникли, що спричинило розрив людини з довкіллям. Вона почала мислити себе чужою стосовно середовища, в якому живе. Хоча християнська традиція завжди бачила в творіннях, що оточують людину, дари Божі, які необхідно обробляти і оберігати, дякуючи Творцеві [6: 286–287]. Зауважимо, що хоча християнська концепція творіння передбачає позитивне ставлення до втручання людини в природу, але водночас рішуче вимагає відповідальності. Природа – це дар Творця, який наданий людству для відповідального і розумного використання. Втручання людини стає ганебним, якщо воно завдає шкоди [6: 293]. Тобто центральною категорією християнської етики стосовно навколишнього середовища є відповідальність відносно всіх творінь Божих.

Отже, сьогодні людство переживає одночасно дві кризи: екологічну і духовну. У сучасному світі людина втрачає усвідомлення життя як дару Божого, а іноді й сам сенс життя, якщо це життя зводиться лише до фізичного існування. За таких умов природа не сприймається як дім, а лише як середовище перебування. Особа, яка духовно деградує, приводить до занепаду природу, тому вирішення екологічних проблем не можливе без подолання кризи духовної. Людина змінює природу відповідно до свого внутрішнього світу, а тому перетворення природи має починатися з трансформації внутрішнього світу, у християнстві – душі [7: 67]. Найважливішим шляхом подолання екологічної кризи є відновлення внутрішньої рівноваги людини, а також гармонії у взаємодії з навколишнім середовищем. Саме це є надійною основою для формування відповідального ставлення до природи.

Християнські теологи вважають, що саме Церква має особливе покликання і компетенцію в цьому питанні. Одним із ключових аспектів нової евангелізації і формування християнської культури є поширення правди про те, що віра в Бога Творця і життя у Христі (християнський спосіб життя) передбачають відповідальне ставлення до створеного у Христі світу. Церква зараховує безвідповідальне ставлення до природи до найтяжчих гріхів. Адже, забруднюючи і руйнуючи природне довкілля, людина загрожує здоров'ю та життю інших, кого Господь покликав до буття, а також тих, які ще не народилися. Зокрема, Католицька Церква розглядає питання відповідальності за природу в контексті вимог Заповіді "Не вкради". Зазначається, що Божі дари природи призначені для людей всіх поколінь, тому той, хто охоплений духом споживацтва і бажанням мати якомога більше матеріальних благ за рахунок природи і людей, які в ній живуть, має суттєву провину перед Творцем і Спасителем [8]. Захист природи, як творіння Божого, у контексті християнського світогляду, є богоугодною справою, важливою і почесною. Технології роблять людину найсильнішою істотою на Землі, що у свою чергу покладає на неї відповідальність за збереження природи. Захист природи – це спокута гріхопадіння людини. На думку християнського богослова преподобного Максима Сповідника, людина може перетворити на рай землю тільки тоді, коли вона матиме рай сама в собі [7: 67]. Якщо людині вдасться поєднати наукові можливості і етичні засади їх використання, то вона зможе розвивати довкілля як власну оселю, зможе мінімізувати наслідки негативного впливу не нього.

Англійські дослідники Д. Гудінг і Дж. Леннокс зауважують, що слідуючи законам природи, людина дійсно може досягти значних успіхів, наукові принципи, які ґрунтуються на моралі, приведуть їх до бажаного результату, сприйнятливому не тільки для них, але і для людства. Вони наголошують, що "...обов'язок дотримуватися морального Закону покладається на нас не силами природи, не нашими побратимами і не зведенням безособових принципів, а особистісним Богом, співчутливим і милостивим" [9: 59]. Тому важливим є врахування людиною етичного аспекту своєї діяльності, оскільки неодноразово позитивні результати наукових досягнень нівелювалися негативними наслідками їх використання. Тож справжню цінність мають ті наукові пошуки, на чому особливо наголошують християнські теологи, які ґрунтуються на релігійних принципах, оскільки вони мають моральний вимір їх впливу на довкілля і саму людину.

Технологія, що забруднює, може також очищати, виробництво, що нагромаджує, – розподіляти, але за умови домінування етики поваги до життя, до теперішніх і майбутніх поколінь [6: 287]. Турбота про довкілля – виклик для всього людства, обов'язок поважати спільне благо. В міру зростання екологічної

кризи і неминучої потреби мінімізації її наслідків постає необхідність підвищення відповідальності людини за навколишнє середовище. [6: 287–288]. В цьому контексті варто звернути увагу на глобальний характер відповідальності, що стосується всіх творинь Божих.

Людині дозволено здійснювати відповідальне управління природою для того, щоб не лише отримувати вигоди, а й берегти її. Обов'язком сучасної людини є передати землю наступним поколінням в такому стані, щоб вони могли гідно проживати на ній і далі обробляти її [2: 37]. Погоджуємося з цією думкою, адже збереження довкілля вимагає міжнародної співпраці, яка, крім економічної та політичної складових, обов'язково повинна мати етичний вимір.

Висновки. Отже, формулюючи положення екологічної етики, необхідно залучати такий потужний чинник суспільного розвитку як релігія, використовуючи морально-релігійну мотивацію та етичні категорії: добро, любов, повага, совість, щастя та в першу чергу відповідальність перед природою, перед іншими людьми, перед наступними поколіннями. Сьогодні християнство долучається до осмислення та вирішення екологічних проблем, що знаходить своє вираження у проповідуванні любові до природи, бережливого ставлення до неї, проведенні різноманітних акцій, що безперечно сприяє формуванню екологічного свідомості сучасної людини. Екологічна етика, заснована на принципі відповідальності, є саме тією ланкою, яка робить можливим поєднання науки і релігії як взаємодоповнюючих складових для досягнення важливої для майбутнього людства мети – виходу з екологічної кризи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Толстоухов А. В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє / Толстоухов Анатолій Володимирович. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 308 с.
2. Відповідальність за створіння у вченні Папи Венедикта XVI : Екологічне вчення Церкви. – Т. 2. / Заг. ред. Володимир Шеремета. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2012. – 128 с.
3. Борейко В. Є. Екологічна етика / Борейко В. Є., Подобайло А. В. – Київ : Фітосоціоцентр, 2004. – 116 с.
4. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації : пер. з нім / Ганс Йонас. – Київ : Лібра, 2001. – 400 с.
5. Бернар Серджо Р. Вчення християнства про ставлення до матеріальних засобів / Серджо Р. Бернал, ТІ // Соціальна доктрина Церкви : [збірник статей]. – Львів : Свічадо, 1998. – 300 с.
6. Комpendіум соціальної доктрини Церкви / Заг. ред. Л. Коваленко. – К. : КАЙРОС, 2008. – 549 с.
7. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви : [відп. ред. архімандрит Никон (Русин)]. – К. : Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. – 80 с.
8. Шеремета В. Відповідальність за природу – складова християнської віри [Електронний ресурс] / Володимир Шеремета. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/vidpovidalnist-za-prirodu-skladova-hristiyanskoyi-viri-d-r-volodimir-sheremeta>.
9. Гудінг Д. Людина та її світогляд. У пошуках істини і реальності / Д. Гудінг, Дж. Леннокс – Т. 3. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2007. – 473 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Tolstoukhov A. V. Hlobalizatsiia. Vlada. Eko-maibutnie [Globalization. Power. Eco-Future] / Tolstoukhov Anatolii Volodymyrovych. – K. : Vyd. PARAPAN, 2003. – 308 s.
2. Vidpovidalnist' za stvorinnia u vchenni Papy Venedykta XVI : Ekolohichne vchennia Tserkvy [Responsibility before the Creation in the Teaching of Pope Benedict XVI : Environmental Teaching of the Church]. – Т. 2. / Zah. red. Volodymyr Sheremeta. – Ivano-Frankivs'k: Nova Zoria, 2012. – 128 s.
3. Boreiko V. Ye. Ekolohichna etyka [Ecological Ethics] / Boreiko V. Ie., Podobailo A. V. – Kyiv : Fitosotsiotsentr, 2004. – 116 s.
4. Yonas H. Pryntsyp vidpovidal'nosti. U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii [Principle of Responsibility. In Search of Ethics for Technological Civilization] : per. z nim / Hans Yonas. – Kyiv : Libra, 2001. – 400 s.
5. Bernar Serdzhо R. Vchennia khrystyianstva pro stavlennia do materialnykh zasobiv [The Christian Doctrine about Attitude to Material Means] / Serdzhо R. Bernal, TI // Sotsial'na doktryna Tserkvy [Church's Social Doctrine] : [zbirnyk statei]. – Lviv : Svichado, 1998. – 300 s.
6. Kompendium sotsial'noi doktryny Tserkvy [The Compendium of the Social Doctrine of the Church] / Zah. red. L. Kovalenko. – K. : KAIROS, 2008. – 549 s.
7. Osnovy sotsial'noi kontseptsii Ukrain'skoi Pravoslavnoi Tserkvy [Bases of the Social Concept of the Ukrainian Orthodox Church] : [vidp. red. arkhimandryt Nykon (Rusyn)]. – K. : Inform.-vyd. tsentr UPTs, 2002. – 80 s.
8. Sheremeta V. Vidpovidal'nist za pryrodu – skladova khrystyianskoi viry [Elektronnyi resurs] [Responsibility before the Nature is a Component of the Christian Faith] / Volodymyr Sheremeta. – Rezhym dostupu : <http://catholicnews.org.ua/vidpovidalnist-za-prirodu-skladova-hristiyanskoyi-viri-d-r-volodimir-sheremeta>.
9. Hudinh D. Liudyna ta yii svitohliad. U poshukakh istyny i real'nosti [The Human and Her World-View. In Search of Truth and Reality] / D. Hudinh, Dzh. Lennoks – Т. 3. – K. : Ukrain'ske Bibliine Tovarystvo, 2007. – 473 s.

Мельничук В. В. Этика экологической ответственности в контексте христианского вероучения.

В статье раскрыт потенциал христианского вероучения в формировании экологической этики. Доказано, что основным принципом, который совмещает экологическую и христианскую этику есть ответственность перед природой, которая имеет глобальный характер. Христианская концепция творения, хотя и предусматривает вмешательство человека в окружающую среду, но в то же время требует от него ответственности. Аксиологическое измерение деятельности человечества определяется как главное относительно окружающей среды. Обоснованно, что мировоззренческие трансформации являются необходимым условием для преодоления как духовного, так и экологического кризиса.

Ключевые слова: христианство, ответственность, экологическая этика, природа, экологические проблемы.

Melnychuk V. V. Ethics of Ecological Responsibility in the Context of Christian Doctrine.

In the article the potential of the Christian doctrine for ecological ethics formation is revealed. Responsibility for nature is proved to be the main principle that combines ecological and Christian ethics. Religious comprehension of global ecological problems according to which the main reason of their appearance is human spiritual degradation and the way to solve them is overcoming the spiritual decay of modern humanity is highlighted. Though the Christian concept of creation does not provide human interference into environment but it demands human responsibility. Axiological principle is determined to be the main principle of interaction in the system "human – nature".

It was established that Christian theologians pay much attention to human attitude to wealth as well as human attempts to subjugate nature entirely that's why ethical aspect of economic activity is determined to be urgent. It is stated that irresponsible attitude to nature according to Christian doctrine is considered to be sin. According to theologians there is no need to absolute nature and exalt it over human dignity in order to avoid deification of nature as it is not typical of Christianity. The responsibility is global that means that international consolidation of all social institutes is necessary for ecological problems salvation. It is substantiated that outlook transformations are the prerequisite for both spiritual and ecological crisis overcoming. Combining Christian doctrine positions and ecological ethics ones will surely contribute to solving global environmental problems as well as ecologically oriented civilization formation.

Key words: Christianity, responsibility, ecological ethics, nature, ecological problems.